

LIETUVOS PARKŲ ESTETIKOS IDĖJOS XIX A. PIRMOJE PUSĖJE

Vytautas Levandauskas

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Muitinės g. 7, LT-44280 Kaunas

vytautas.levandauskas@vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos XIX a. pirmos pusės parkų estetiškos idėjos. Daugiausia dėmesio skiriama Vilniaus universiteto profesoriaus Karolio Podčašinskio teoriniams darbams, kuriuose ieškota atsakymo, kuris parkas pranašesnis – geometrinis (vad. simetrinis) ar peizažinis. Architektas, pasitelkęs Paryžiaus Politechnikos mokyklos profesoriaus Jeano Nicolas Louis Durand'o utilitarinę doktriną, analizuoja kiekvieną parko elementą atskirai ir ieško atsakymo, koks pavidalas labiau atitinka savo paskirtį. Podčašinskis rekomenduoja ir geometrinio, ir peizažinio parko elementus, taip įteisindamas mišraus parko kompoziciją. Daugelyje Lietuvos dvarų sodybų įkurti būtent tokie – mišrios kompozicijos – parkai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: peizažinis parkas, geometrinis parkas, Karolis Podčašinskis, Vilniaus universitetas, Jean-Nicolas-Louis Durand

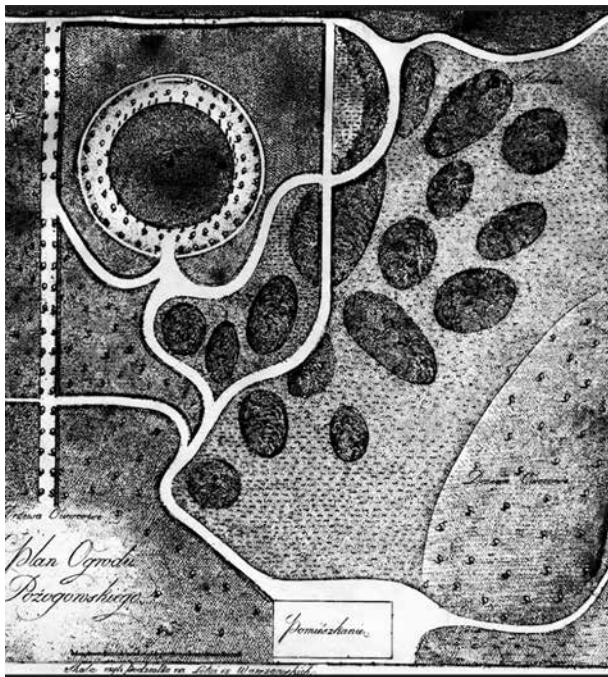
XVIII a. Europoje pradėjo plisti vadinamieji angliškieji parkai, pakeitę Baroko epochai būdingus prancūziškuosius. Tai ženklino naujos neoklasicizmo epochos pradžia. Vietoje taisyklingo geometrinio planavimo, lygiai apkarpytų medžių, lygių alėjų ir kanalų pradėta kurti netaisyklingos formos medžių gojelius, vandens telkinius, lenktus keliukus, ieškota natūralios gamtos grožio ir vizualių sąsajų su aplinkos kraštovaizdžiu. Tokie parkai dažnai vadinti angliškaisiais, nes būtent Anglijoje jie atsirado pirmiausia ir gerokai anksčiau nei kitose šalyse.

Manoma, kad vieną pirmųjų tokių parkų, kur siekta atskleisti natūralaus kraštovaizdžio kompoziciją, apie 1714 m. Twickenhame prie Londono įsteigė žymusis

anglų poetas Alexanderis Pope'as (1688–1744)¹. Tačiau pirmasis kūrėjas, pilnai įgyvendinęs peizažinio parko idėjas, buvo architektas ir tapytojas Williamas Kentas (1684–1742). Jo kūryba rėmėsi tapybiškų efektų paieškomis parkų kompozicijoje. Daugiausia jo darbų sukurta XVIII a. 3 ir 4 dešimtmečiais.

Lietuvoje pirmieji peizažiniai parkai atsirado gal keliais dešimtmečiais vėliau, baigiantis Baroko epochai. Jų genezę galima sieti su Klasicizmo pradžia. Kadangi stokojama daugelio Lietuvos dvarų projektavimo dokumentacijos ir tikslaus datavimo, pasakyti,

¹ Longin Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978, p. 476.

1. Požugo parko planas (buv. Pulavų paviete), in:
[Izabela Czartoryska], *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław, 1807, p. 20–21

Plan of the Pozhug park
(in the former Puławy powiat)

kada ir kur sukurtas pirmasis Lietuvos peizažinis parkas, būtų keblu. Tikriausiai permaina mūsų krašte vyko XVIII a. paskutiniu ketvirčiu.

Lietuvoje paskelbta nemažai darbų apie žymiausius ir geriausiai išlikusius Klasicizmo epochos parkus, jie apibendrinti². Parkai klasifikuoti į tris grupes – geometrinius, mišrius ir peizažinius, pagal esamą kompozicinę būklę, tačiau be istorinio konteksto³. Išsamesnės studijos apie Lietuvos parkų genezę ir raidą kol kas nėra. Baltarusių tyrėjo Anatolijaus Fedoruko knygoje apie Gudijos parkų meną pateikta daug informacijos apie esamus ir išnykusius reguliarius (geometrinius, – V. L.) ir peizažinius parkus, ieškota dekoratyvinės

2 Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 333–336.

3 A[ntanas] Tauras, *Mūsų parkai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 258.

sodininkystės ištakų⁴. Lenkų tyrinėtojai analizavo ne tik pavienius parkus, bet ir sukūrė sintetinio pobūdžio darbų. Mateusz Salwa naujausioje studijoje apie parkų estetiką atskleidžia filosofinės minties apie parkus vingius, žmogaus ir gamtos sąveikos galimybes⁵. Autorius mini XVIII a. vykusią diskusiją apie parkų estetiką, tačiau nesieja jos su parko projektavimo principais. XIX a. Lietuvos parkų projektavimo teorinių pagrindų neištirtumas atsiliepia paveldo vertinimui ir apsaugai. Pavyzdžiui, parkotyrininkas dendrologas Laimutis Januškevičius tvirtina:

Sekant naujomis parkų kūrimo meno tradicijomis, buvo rekonstruoti ir senieji reguliaraus stiliaus parkai. Dėl šios priežasties daugelis XIX a. sukurtų Lietuvos peizažinių parkų daugiau ar mažiau išsaugojo ir kai kuriuos reguliaraus želdinių planavimo elementus.⁶

Iš dalies tai tiesa, tačiau ne daugelis Lietuvos XIX a. pirmosios pusės parkų išsaugojo senuosius geometrinio plano relikтус, o jie buvo suprojektuoti tyčia kuriant mišrią kompoziciją.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip Lietuvoje įsitvirtino peizažiniai parkai, koks buvo jų santykis su geometriniais parkais ir kaip jų projektavimą paveikė teoriniai darbai.

Iki XIX a. pradžios mūsų krašte neskelbta publikacijų apie parkus. Vienas pirmųjų spausdintų darbų – kunigaikštienės Izabelės Dorotos Čartoriskos (1746–1835) knyga, lenkų kalba išleista Vroclave 1805 metais. Tai buvo išsamus, praktiškas ir gausiai iliustruotas veikalas. Jame aprašyti parko kūrimo būdai, medžių sąvaybės, klombos, tvoros, parko statiniai, paminkliniai akmenys, vaismedžių sodai, gėlės. Pateiktas Požugo

4 A[натолій] Федорук, Садово-парковое искусство Белоруссии, Минск: „Ураджай“, 1989, p. 248.

5 Mateusz Salwa, *Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią*, Łódź: Wydawnictwo Przypis, 2016, p. 320.

6 Laimutis Januškevičius, „Trumpa parkų kūrimo meno vystymosi istorija“ [interaktyvus], [žiūrėta 2018-02-19], http://samogitia.mch.mii.lt/mpkelias/parku_kurimas.htm.

parko (Pulavų pavietas) planas, kuriame vyrauja peizažinė kompozicija, nors esama ir geometrinių elementų: apskrita klomba, lygi medžių alėja [1 il.]. Knygos pabaigoje pateiktas išsamus medžių, krūmų, įvairių augalų ir gėlių katalogas su pavadinimais lotynų ir lenkų kalbomis.

Dėl praktiškumo ir naudojimo patogumo Čartoriskos knyga greit pasklido po buvusios ATR teritoriją, ją labai vertino parkų steigėjai; tiražas labai greit išpirktas, todėl po dvejų metų išėjo antrasis leidimas. Knyga paplito ir Lietuvos dvaruose. (Juolab kad autorės sūnus Adomas Jurgis Čartoriskis nuo 1803 m. ėjo Vilniaus universiteto kuratoriaus pareigas.) Knygoje vienareikšmiškai kritikuojami geometriniai (reguliarūs) parkai. Autorė rašo:

Jau visi suvokė, kad reguliarus parkas – tiesios alėjos, aukštos tvoros, apgenėti medžiai, dirbtinės jų formos, – kaip sako, žavi tol, kol tai daroma, o kai parkas užbaigiamas, taip įgrista savininkui, kad, pats to nesuvokdamas, nuolatos ieško kažko kito, į parką nežiūri, eina į mišką, lauką, ant kelio arba į kaimą.⁷

Čartoriskos estetiškos idėjos paveikė ir Lietuvos mokslininkus parkų kūrėjus. Vienas tokių buvo Juozapas Strumila (1774–1847). Vilniaus Rūdninkų priemiestyje jis įkūrė didelį, moksliskai sutvarkytą parką, kuriame, lyg botanikos sode, augo įvairių rūšių augalai. 1820 m. parašė ir išleido veikalą Šiaurės sodai (*Ogrody północne*), kurio tęstiniai, kartotiniai ir papildyti leidimai spausdinti 7 kartus, o paskutinis išėjo 1883 m., praėjus net keliems dešimtmečiams po autoriaus mirties. Tai vienas fundamentaliausių ir išsamiausių šios srities veikalų Lietuvoje, kuriame atskirai išnagrinėti daržovių, vaismedžių, vaistinių augalų, gėlių ir angliškas (peizažinis, – V. L.) sodai (parkai).

7 [Izabela Czartoryska], *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, przez I. C., Wrocław: Drukiem Wilhelma Bohumiła Korna, 1805, p. X; [Izabela Czartoryska], *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, przez I. Z. Wrocław: Drukiem Wilhelma Bohumiła Korna, 1807, p. 2.

Čartoriskos įtaka Strumilai akivaizdi. Įžangoje apie angliškuosius parkus jis nuolat kartoja jos mintis apie tai, kad geometrinis parkas žavi tik tol, kol kuriamas, o kai įrengiamas, savininkas leidžiasi ieškoti gamtovaizdžių už parko ribų⁸.

Nors Strumila ir neturėjo architekto išsilavinimo (buvo gamtininkas), skyrė daug dėmesio parkų estetikai ir planavimui. Štai kaip jis apibūdina angliškuosius parkus:

Angliški parkai, kaip ir kiti žmogaus amato sukurti dailieji menai, nuo pat ištakų, o ir tobulumo pasiekę, yra sekimo gamta rezultatas. Maloni aplinkos vieta, pievų žaluma, laukuose pasklidę miškeliai ir ažuolynai, vingiuoto upokšnio bėgimas, didingas kalnų, ūksmingų miškų ir panašių dalykų žavesys yra natūralios grožybės, maloniai ir įspūdingai veikiančios mūsų sielą. Tokie dalykai yra meno kūriniai.⁹

Strumila, kaip ir Čartoriska, neabejoja peizažinio parko estetiniu pranašumu, be to, atkreipia dėmesį, jog, norint įrengti simetriškus parkus, dar vadinamus itališkaisiais ar prancūziškaisiais, reikia daugiau išlaidų negu angliškiesiems, kuriuos išlaikyti pigiau ir lengviau. Autorius gana griežtai rašo, jog angliškajame parke neturi būti nieko taisyklinga – jokių lygių linijų nei „pagal šniūrą“ susodintų medžių¹⁰. Visgi rašydamas apie klombas Strumila pripažįsta, kad jas planuodamas neišvengsi bendros simetrijos, kurios pavidalas gali būti grožio šaltiniu¹¹.

Strumilos pateiktoje angliškojo parko iliustracijoje alėjos, keliukai bei vandens telkiniai suprojektuoti netaisyklingų, lenktų formų. Tiktai priešais rūmus nubraižytas geometriškai taisyklingas gėlių parteris [2 il.].

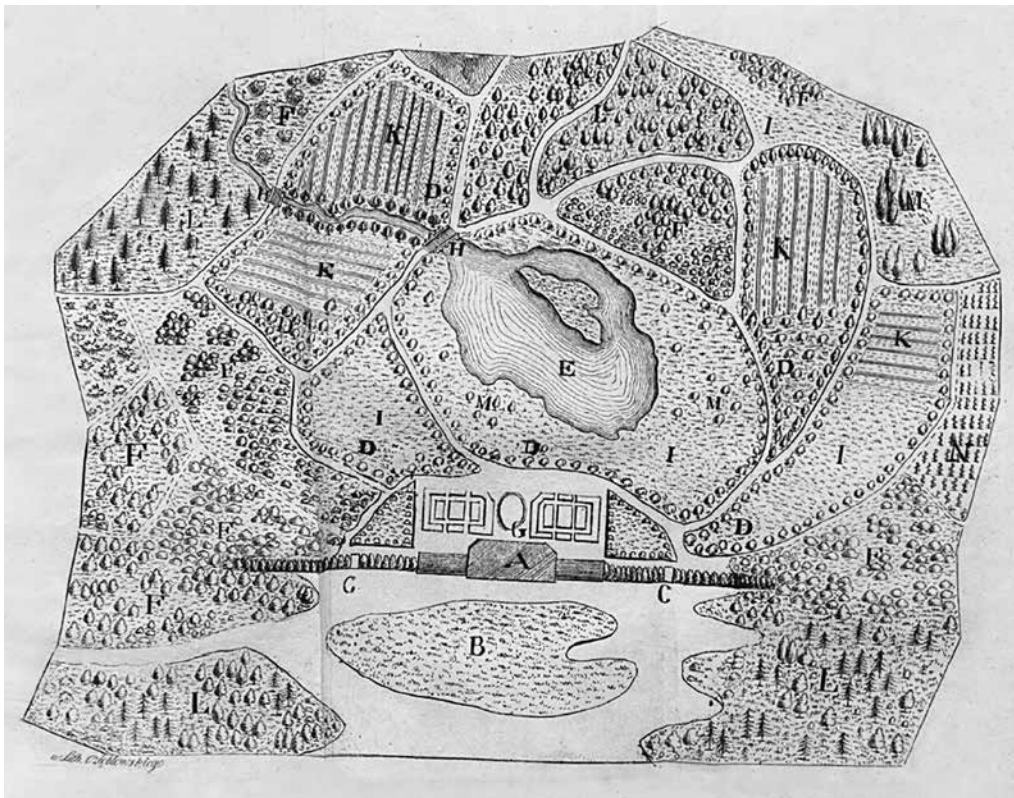
Ar XIX a. pradžioje Lietuvoje visiškai atsisakyta parkų geometriškumo? Ar nebuvo kitokių nuomonių,

8 [Józef Strumiłło], *Ogrody północne przez Józefa Strumiłłę*, t. 2, Wilno: Nakładem autora, 1834, p. 173.

9 *Ibid.*, p. 166.

10 *Ibid.*, p. 171.

11 *Ibid.*, p. 197.

2. Peizažinio parko planas: A – rūmai, B – velėna išklota pievelė, C – krūmais nuo kiemo atskirtas sodelis, D – vaismedžių sodas, E – tvenkinys su sala, F – klombos, G – gėlių parteris priešais rūmus, H – tiltas, I – veja, K – daržovių lysvės, L – medžių masyvai arba gojai, M – pavieniai medžiai, N – apynynas, in: [Józef Strumiłło], *Ogrody północne*, przez Józefa Strumiłłę, t. 2, Wilno: Nakładem autora, 1834

Plan of a landscape park: A – manor, B – meadow covered with turf, C – garden separated from the courtyard by shrubs, D – fruit garden, E – pond with an island, F – flower beds, G – flower parterre in front of the manor, H – bridge, I – lawn, K – vegetable beds, L – clusters of trees, M – isolated trees, N – hop garden

oponuojančių Čartoriskos ar Strumilos griežtai geometriškų parkų kritikai?

Tais pat metais kaip ir Čartoriskos knyga Paryžiuje išleista žymaus architektūros profesoriaus Jeano Nicolas Louis Durand'o (1760–1834) veikalo apie architektūrą antroji dalis¹². Ši knyga užima ypatingą vietą Lietuvos architektūros kūryboje ir edukacijoje. XVIII a. pabaigoje, susikūrus Paryžiaus Politechnikos mokyklai, architektūroje prasidėjo kardinalios permainos: ji jau nebeįėjė glaustis vien prie dailiųjų menų, atsigręžė į

inžineriją. Paryžius tapo architektūros ir urbanistikos hegemonu, studijuoti jame buvo prestižiška. Šiam posūkiui reikėjo naujų architektūros teorijų – čia išskirtinis vaidmuo teko architektūros profesoriui Durand'ui. Būtent jis pateko į architektūros teoretikų avangardą, su jo vardu siejama puristinė doktrina, kur propaguojama naudinga ir ekonomiška architektūra – tokia, kuriai įgyvendinti reikėtų mažiausiai išlaidų. Iš to ėjo ir estetinės nuostatos: kas naudinga, tas ir gražu.

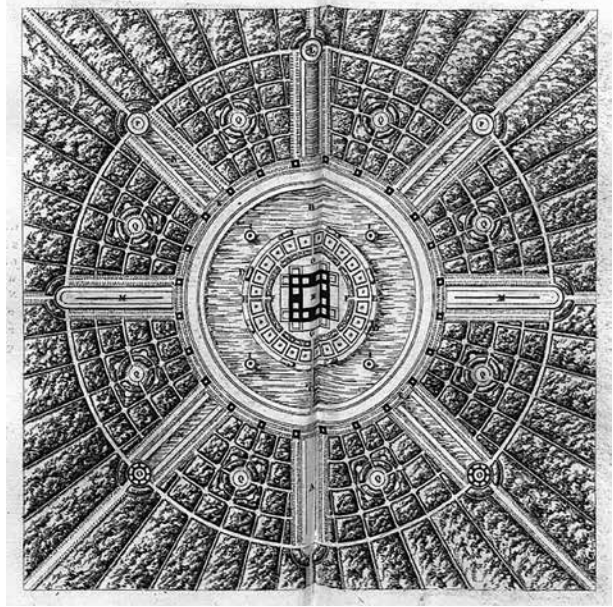
Durand'o doktrina padarė didžiulę įtaką Europos šalių architektams – ypač Lietuvos. Jo utilitarinės teorijas ir studijų metodą labiausiai plėtojo Vilniaus universiteto Architektūros katedros profesorius

12 [Jean-Nicolas-Louis Durand], *Précis des leçons d'architecture données à l'Ecole Polytechnique*, par J.N.L. Durand, architecte et professeur d'architecture, d. 2, Paris, 1805.

Karolis Podčasinskis (1790–1860). Jam tarpininkaujant 1818 m. rugsėjo 16 d. Durand'as išrinktas Vilniaus universiteto garbės nariu¹³.

Lietuvos architektūros mokslui ir edukacijai buvo labai reikšmingas Podčasinskio vadovėlis *Architektūros pradmenys akademiniam jaunimui (Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej)*. Tai buvo pirmasis Lietuvoje išleistas solidus architektūros veikalas, kurio struktūra iš esmės atitiko Durand'o. Dvi pirmos dalys išleistos 1828 ir 1829 m. Vilniuje, dar veikiant universitetui. Trečioji dalis autoriaus lėšomis išleista gerokai vėliau – 1856 metais. O ketvirtoji neišleista, nors ir buvo parengta. Podčasinskis, numatydamas, kad 3-ioji ir 4-oji jo veikalo dalys gali būti neišleistos, antrojo tomo viršelio atvarte įdėjo prierašą ir nurodė, jog „pirmiau negu pasirodys trečioji ir ketvirtoji dalys, skaitytojas galės studijuoti architektūrą iš Durand'o *Tikslios architektūros pamokos (Précis de leçons d'Architecture)* pirmojo tomo antrosios dalies bei viso antrojo tomo“. Podčasinskio nuogaštavimai pasitvirtino: lėšų leidybai trūko, iliustracijas raižyti brangiai kainavo, po kelerių metų uždarytas Vilniaus universitetas, likviduota Architektūros katedra. Todėl galima neabejoti, kad Podčasinskio mokiniai iki universiteto uždarymo, o vėliau neakivaizdiniu būdu savarankiškai architektūrą studijavo iš užsienio autorių darbų, visų pirma – iš nurodyto Durand'o veikalo. Šiuo atveju mums itin svarbi jau minėta antroji dalis, kurioje esama urbanistikos – miestų planavimo, želdynų projektavimo pradmenų.

Durand'o *Tikslių architektūros pamokų* antrąjį tomą sudaro 3 skyriai. Pirmasis skirtas bendrajai urbanistinei struktūrai aptarti. Autorius išskiria, jo manymu, 4 pagrindines miesto dalis – įvažiavimą, gatves, tiltus ir viešąsias aikštes. Antrajame nagrinėja viešuosius pastatus (bažnyčias, rūmus, mokymo įstaigas, teatrus ir kt.), trečiajame – gyvenamuosius kompleksus miesto ir kaimo vietovėse bei jų aplinką. Durand'as,

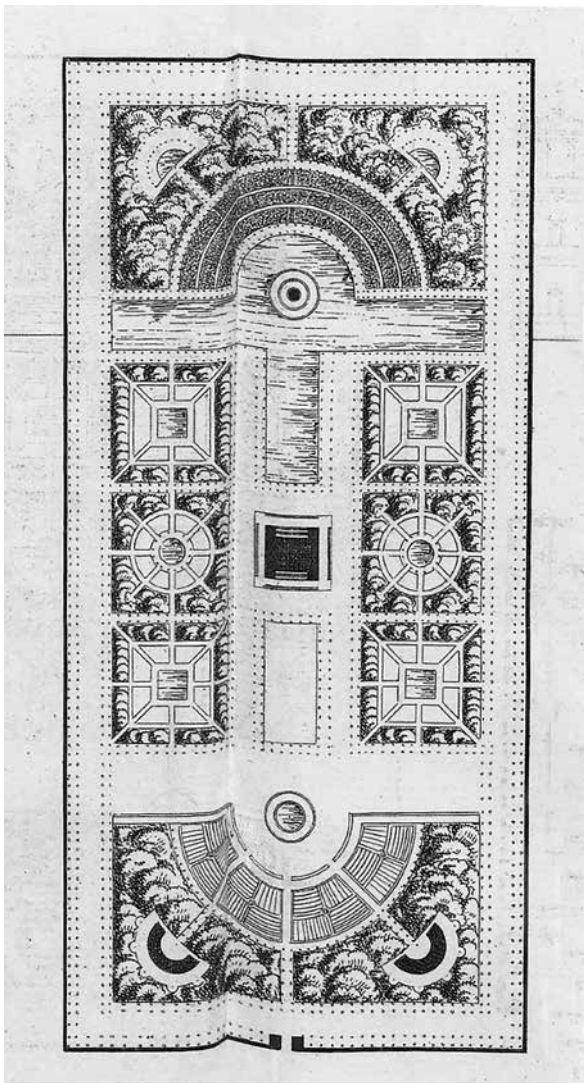
3. Geometriškai suplanuota kraštovaizdžio erdvė, in: Jean-Nicolas-Louis Durand, *Précis des leçons d'architecture...*, d. 2, Paris, 1805, 3 lent
Geometrically planned landscape

nors ir sudarė teorines prielaidas Romantizmui plisti, iš esmės buvo klasicistas, todėl jo veikale daugiausiai remiamasi Antikos pavyzdžiais. Kaip geriausią įvažiavimo į miestą pavyzdį jis pateikia triumfo arką, dažnai naudotą romėnų miestuose. Tačiau XIX a. pradžios realybė jau buvo kita: triumfo arkų miestų prieigose nebestatė, todėl Durand'as siūlo abipus kelio sodinti medžius – viena ar dviem eilėmis, kad miestan atvykusius keliautojus saugotų nuo saulės karščio, o pro medžius matytųsi dangus ar kalnai, kad atsivertų nuostabiai, įdomiausi gamtovaizdžiai¹⁴.

Viešąsias miestų aikštes Durand'as analizuoja taip pat remdamasis antikos peristilijų ir forumų prototipais. Pateikia du pavyzdžius iš Paryžiaus – senojo radialinio planavimo relikтус ir atvirą aikštę su portikais kaip siekinį tęsiant antikos tradicijas. Šiame skyriuje pateikta įdomi kraštovaizdžio erdvė su rūmais centre,

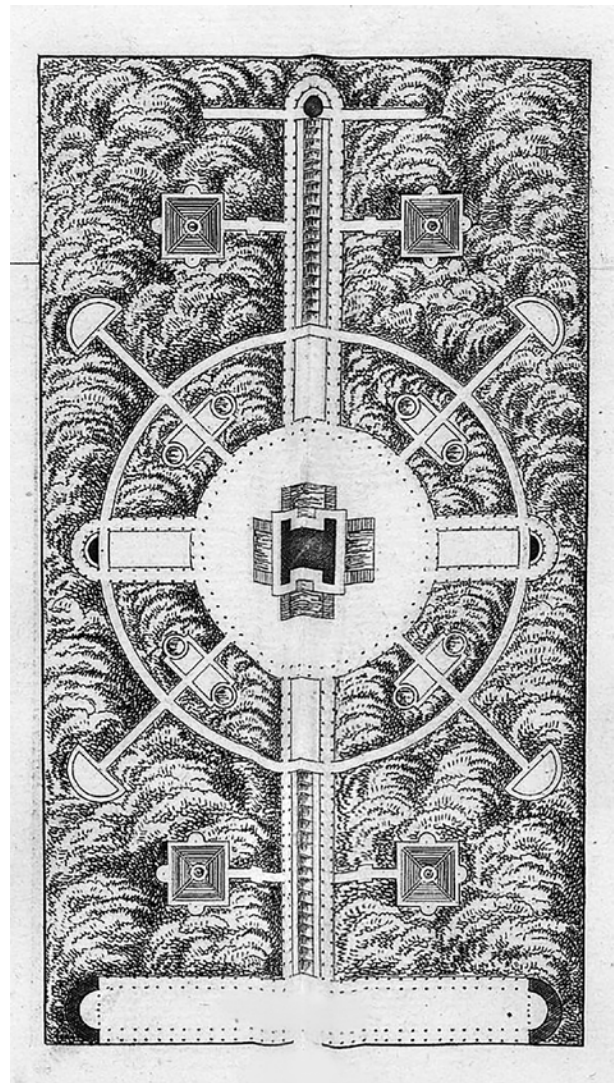
13 Rektoriaus korespondencija, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 2, b. KC 289, l. 113.

14 [Jean-Nicolas-Louis Durand], *op. cit.*, p. 22.

4. Geometriškas parkas kaimo vietovėje, in:
Jean-Nicolas-Louis Durand, *Précis des leçons d'architecture...*,
d. 2, Paris, 1805, 29 lent

Geometrical park in the countryside

5. Geometriškas parkas kaimo vietovėje, in:
Jean-Nicolas-Louis Durand, *Précis des leçons d'architecture...*,
d. 2, Paris, 1805, 30 lent

Geometrical park in the countryside

kuriuos juosia dirbtinis ežeras su salomis, o aplink spinduliais į centrą nukreipti kanalai, kaskada, pagrindinė gatvė, hipodromai [3 il.].

Trečiajame skyriuje Durand'as gretina miesto ir kaimo gyvenamąsias erdves, akcentuoja neužstatytus plotus kaimo kraštovaizdyje, kur yra vietos laisvai planuoti. Pateikia pavyzdžių, kuriems akivaizdžiai būdinga nuo Baroko laikų išlikusi geometrinio parko tradicija [4–5 il.]. Autoriui geometrinis planas atrodo esąs

optimalus, ekonomiškiausias. Peizažinio parko idėja jam dar svetima ir tolima.

Trečiasis Podčasinskio *Architektūros pradmenų akademiniam jaunimui* tomas, nors ir parašytas sekant Durand'u, gerokai didesnės apimties, be to, jame pateikta naujų, originaliai suformuluotų dalykų – urbanistinio projektavimo pagrindų ir kraštovaizdžio pokyčių, orientuotų į peizažinio parko kompoziciją. Podčasinskio sumanytas veikalas buvo vienas pirmųjų

veikalų ne tik apie architektūrą kaip statybos meną ir mokslą, bet ir apie urbanistiką, jame skaitytojams pristatyti miestai su gatvėmis ir parkais, pagrindinės miesto dalys, pastatų kompleksai, miesteliai, kaimai, atskleistos specifinės kiekvieno tipo ypatybės, nuo kurių priklausė architektūriniai sprendimai. Pavyzdžiui: bibliotekoms – apsauga nuo gaisro, drėgmė, tyla; ligo-ninėms – orientacija pasaulio šalių atžvilgiu, apšvietimas; darbininkų būstams – pigumas ir t. t. Šio tomo antrosios knygos paskutiniame skyriuje Podčasinskis analizuoja kraštovaizdžio elementus: baseinus, olas, fontanus, krioklius, kūdras, šulinius, vandens bokštus, želdinius. Jis pateikia urbanistinio planavimo pradmenis, dėsto ašinio projektavimo pagrindus, geometrinių elementų komponavimo taisykles, akcentuoja pastato ryšį su gatve, jo vientisumą, aukštingumą¹⁵.

Trečiajame tome Podčasinskis įdėjo skyrių apie parkus – kompoziciją, projektavimą, kūrimo principus. 1856 m. tai nebuvo nauji dalykai – autorius čia pakartojo tą patį tekstą, kuris skelbtas mokslo darbų rinkinyje beveik prieš du dešimtmečius¹⁶. Tačiau galima manyti, jog tekstas sukurtas dar anksčiau – iki uždarant universitetą, kai buvo rašomas visas veikalas.

Tuo laiku didžiojoje Europos dalyje jau buvo gerokai išplitę angliškieji, arba peizažiniai, parkai, dar vadinami landšaftiniais. Vilniaus universiteto Architektūros katedroje nebuvo veikalų anglų kalba. Kiek mums žinoma, Podčasinskis angliškai irgi nemokėjo. Tačiau rašiniui apie parkus jis pasitelkė anglų rašytojo Johno Aikino mintis ir jas citavo. Tekstą jam išvertė Adomas Poniatowskis. Kad ir kaip keista, anglų rašytojas angliškus parkus vertino gana kritiškai.

Anksčiau puošnūs parkai buvo dalis gyvenamos erdvės, juos įrengdavo ir išpuošdavo architektas.

15 Karol Podczaszyński, *Początki architektury dla użytku młodzieży akademickiej*, t. 3, Wilno, 1856, p. 225–229.

16 Karol Podczaszyński, „Zastosowanie ogólnych zasad doskonałości w tworach przemysłu do obrazów i posągów, tudzież do urzędzenia ogrodów rozkosznych, czyli ogrojców“, in: *Wizerunki i rozrządzenia naukowe*, t. 22, ser. 2, Wilno, 1838, p. 5–44.

Parkas teikė visokių malonumų, po kambarius sklido gėlių kvapai, o jų spalvos kiekvieną akimirką džiugino akį... Anksčiau simetrija buvo pagrindinis parko įrengimo principas, naudotos tik natūralios priemonės ir sukurta nuostabių itališkų ir prancūziškų parkų <...>. Parkų gerbėjai, maištaujantys prieš gamtos mėgdžiojimą apskritai, pasakys: apgaulingas menas visada nemalonus. Lygiai taip parkuose – keitinimas apgauti akis imituojuant gamtos reiškinius ir vaizdus niekada nepavyksta.

Betgi Aikinas pripažįsta, kad esama nuomonės, jog simetriškų parkų naujumas greit išsisemia, o begalinė gamtos vaizdų įvairovė, priešingai, atveria neišsemiamą naujų formų lobyną¹⁷.

Podčasinskis, skelbdamas Aikino pamąstymus, išsikelia pagrindinį tikslą: išsiaiškinti, kuris parkas pranašesnis – geometrinis (vad. simetrinis) ar peizažinis (prabangus; lenk. *rozkoszny*). Kaip ir kitose architektūros srityse, taip ir parkuose estetika jam neatsiejama nuo naudingumo. Kas naudinga, tas ir gražu. „Iš pradžių atpažinkime, ar yra kokia ženkli nauda iš parkų, o paskui mums bus lengva išryškinti paprastas jų įrengimo taisykles, tai yra taisykles, teikiančias jose didžiausią numatomą naudą“¹⁸, – rašo. Architektas pasitelkia Durand'o doktriną ir ieško atsakymo, kuris parko elementas labiau tinka parko rūšiai.

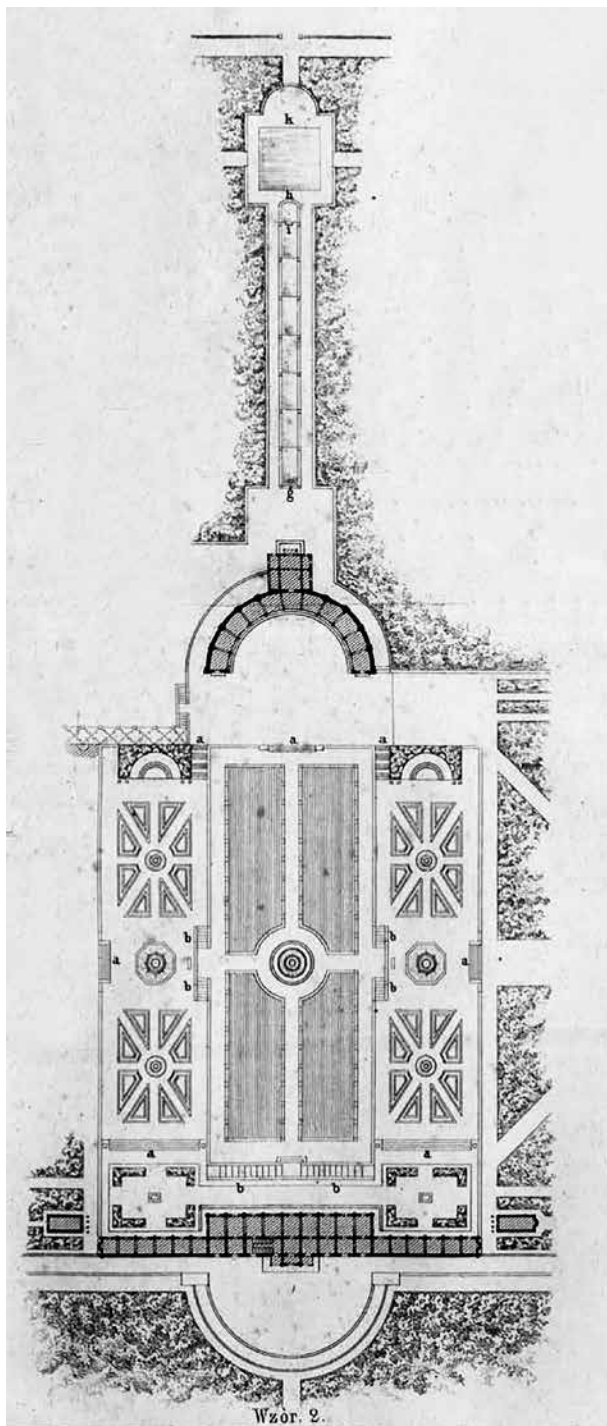
Parko kompozicinę visumą Podčasinskis skaido į penkis dalis: 1) gėlynai; 2) medžių alėjos; 3) želdiniai; 4) smulkioji architektūra ir skulptūra; 5) vandenys.

Kiekvieną analizuoja atskirai, ieško atsakymo, koks jų pavidalas geriau atitinka paskirtį.

Gėlių paskirtis – džiuginti spalvos ir formos pojūčiais, skleisti malonų kvapą. Todėl nedera grūsti jų į tankumyną, reikia sodinti vazonuose ar klombose, sudarančiose simetrišką parterį, geriausiai – priešais gyvenamųjų patalpų langus.

17 *Ibid.*, p. 34.

18 *Ibid.*, p. 29.

6. Geometriškai suplanuotas itališkoms barokinėms viloms būdingas parko planas: a, b – laiptai, g, h – kriokliai, k – tvenkinys, in: Karol Podczaszyński, *Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej*, t. 3, Wilno, 1856, X lent

Geometrical park plan characteristic of Italian baroque villas: a, b – stairs, g, h – waterfalls, k – pond

Alėjų medžius sodiname eilėmis pastato sienų ar atramų ašyse, o tolimi apylinkių vaizdai atsivers durų ir langų ašyse.

Medžiai sodinami prie namų, kad sudarytų ūksmingą vėsumą, o atvirose erdvėse – kad užstotų vėją. Atvirose vietose, siekiant pavėsio ir užuovėjos, tarp didelių, aukštyn besistiebiančių medžių sodinama krūmų ir žemaūgių medžių užtvara. Ir atvirksčiai: uždarose alėjose paliekame apnuogintus medžių kamienus, kad lyg iš kokios verandos galima būtų gėrėtis į šonus atsiveriančiais vaizdais.

Statulos, paminklai, įvairios skulptūros su apsvijusiais augalais ne tik puikiai puošia parką, bet yra malonus ir minčių sukeliantis daiktas. Akmens suoleliai, grotos, kaip ir pavėsinės parko nuošaly, skirtos atsipalaidavimui, maloniems prisiminimams, svajonėms tyloje, apsaugai nuo lietaus ar rudens šalčio.

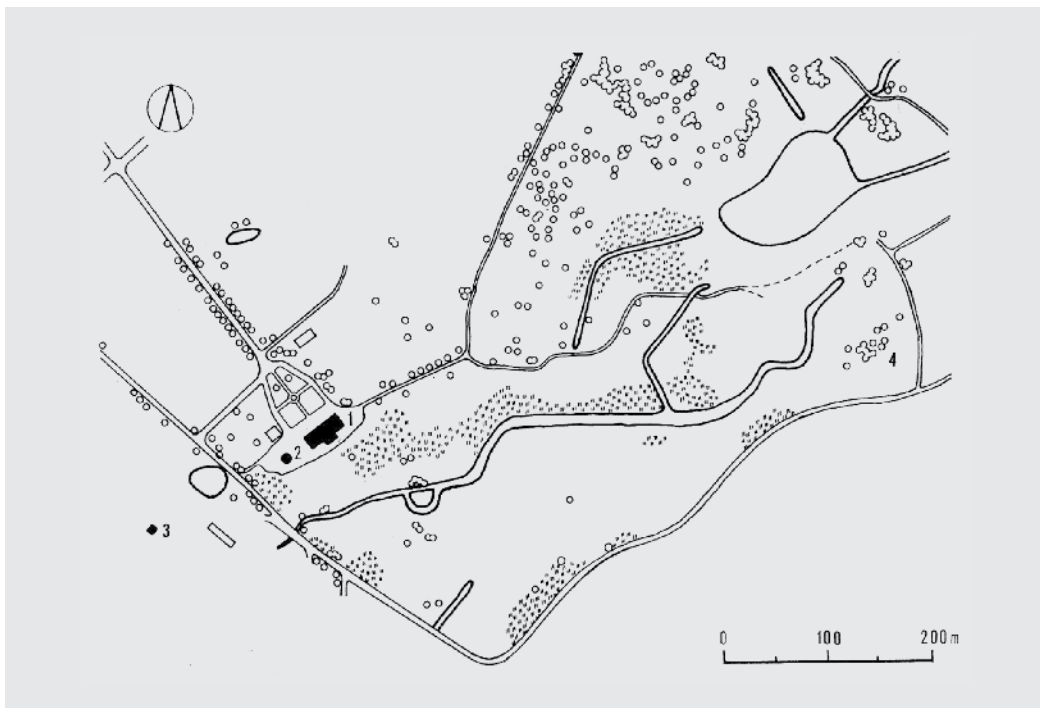
Vanduo reikalingas atsigavinti karštame ore, taip pat ir augalams išgyventi parkuose. Todėl nesvarbu, kokio jis pavidalo, – ar fontanu trykšta lašelių pynėmis, ar krinta nuo aukštų slenksčių skaidriomis drobulėmis, ar be perstojo teka siaurais latakėliais, ar pagaliau kaip veidrodis žvilga žuvingose kūdrose. Jei vanduo panaudotas tikslingai – visada bus gražus¹⁹.

Podčasinskis nagrinėja ne tik paties parko struktūrinius elementus, bet ir jo sąsajas su aplinka. Nuo kalvų, kaip iš aukštos regyklos, atsiveria geresnis vaizdas nei nuo aukščiausių medžių, augančių žemoj lygumoj, viršūnių. Todėl negalima lyginti ar nukasti kalnelių parko nuošaly, nereikia „pagal šniūrą“ tiesti ten alėjų nei medžių eilėmis rikiuoti. Tada parkuose atsiras natūralių gojelių ir kelių, kuriuos bus sukūręs pats poreikis. Tokie simetriško parko pakraščiai nebus gamtos mėgdžiojimas – tik dalis aplinkos, priklausančios parkui, kuri išpuoselėta amato ir kurią galima lengvai sulieti su visiškai laukine gretimo krašto gamta²⁰.

Šiame rašinyje apie parkus Podčasinskis tvirtino, kad simetriški parkai yra ne gamtos, o amato

¹⁹ *Ibid.*, p. 36–38.

²⁰ *Ibid.*, p. 43.

7. Cirkliščio dvaro sodybos planas: 1 – rūmai, 2 – ledainė, 3 – kalvė, 4 – Perkūno piliakalnis, in: Vytautas Levandauskas, „Cirkliščio dvaro sodyba“, in: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, t. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 311

Plan of the Cirkliškis manor estate: 1 – palace, 2 – ice cellar, 3 – forge, 4 – Perkūnas hill fort

tvariniai – tai mūsų aplinkos dalis, įjungta į natūralų kraštovaizdį. Pasisakydamas prieš dirbtinį gamtos imitavimą, jis rekomenduoja derinti ir geometrinio, ir peizažinio parko elementus. Remdamasis Durand'o doktrina, teoriškai įteisino mišrią parko kompoziciją kraštovaizdyje, kuri vyravo vėlyvojo Lietuvos klasicizmo architektūroje.

Apmaudu tik tai, kad dėl lėšų stokos Podčasinskis nepaskelbė tokio parko teorinio projekto. Veikalo *Architektūros pradmenys akademiniam jaunimui* trečiajame tome įdėtas tik vienintelis itališkai barokinei vilai būdingas parko planas [6 il.]. Jis atspindi Podčasinskio palankumą geometrinei struktūrai, tačiau iš esmės neatitinka Lietuvos reljefo sąlygų. Tačiau, nors ir trūksta dokumentais patvirtintų įrodymų, galima manyti, kad Podčasinskio estetinės idėjos ir praktiniai patarimai veikė Lietuvos XIX a. pirmos pusės parkų kūrybą. Tai liudija dvaro sodybose įkurti mišrios

kompozicijos parkai su geometriškai taisyklingais parteriais, lygiomis alėjomis ir laisvai sukomponuotais takais, vingiuojančiais tarp želdinių. Tokie buvo Pakruojo, Šumsko, Bartkuškio, Aštriosios Kirsnos ir daugelis kitų XIX a. pirmoje pusėje įrengtų parkų²¹.

Būdingas pavyzdys – Cirkliščio dvaro parkas, sukurtas apie 1830 m. Domicelės Sekežinskaitės-Mostovskienės iniciatyva. Pagrindinė sodybos kompozicinė ašis – platus ir tiesus kelias, iš abiejų pusių apsodintas klevų ir liepų alėjomis. Nuo plento jis atveda į erdvę geometriškai taisyklingą apvažiavimu apjuostą parterį, plytintį priešais pagrindinį rūmų fasadą [7 il.]. Nuo ūkinio įvažiavimo rytų pusėn vingiuojantis pasivaikščiojimų takas atveda iki Perkūno piliakalnio, iš kur atsiveria puikūs reginiai į parką. Šiauriniame pakraštyje – uždumblėjęs ežerėlis su įtekančiu upeliu.

²¹ *Lietuvos architektūros istorija*, p. 333–384.

Prie upelio atsiveria didelės erdvės su drėgnomis, durpingomis pievomis. Parke buvo įrengta kanalų ir tvenkinėlių sistema.

1855 m. vokiečių kilmės sodininkas Hermanas Hetzscholdas Vilniuje savo lėšomis išleido veikalą *Tapybiškas sodininkas (Malowniczy Ogrodnik)*. Tai buvo praktiška knyga, skirta savininkams, norintiems savo sodybose kurti skoningus ir naudingus parkus, patarianti, kaip įrengti gėlynus, sodinti medžius, kurti takus. Pateikta net 16 parkų brėžinių, pritaikytų įvairioms gamtinėms sąlygoms. Parką Hetzscholdas laiko meno kūrinium – netgi sudėtingesniu ir sunkiau aprašomu negu kitų menų²². Autorius pernelyg nesigilina į estetines parkų problemas, tačiau nė kiek neabejoja peizažinio parko pranašumu ir naudingumu. Šis darbas jau turi mažai ką bendra su Vilniaus architektūros mokyklos estetinėmis idėjomis. Iš Durand'o perimtos doktrinos tęstinumas baigėsi XIX a. antroje pusėje, kai iš kūrybinio akiračio pasitraukė paskutiniai Vilniaus universiteto mokyklos auklėtiniai.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad mūsų krašte ne vėliau kaip XIX a. pr., o greičiausiai jau XVIII a. paskutiniu ketvirčiu pradėta kurti peizažinius parkus. Tačiau XIX a. pirmoje pusėje Lietuvos dvarų sodybose vyravo mišrios kompozicijos parkai, kuriuose išliko geometrinio parko elementų – taisyklingi parteriai priešais rūmus ir tiesios medžių alėjos, dažniausiai pabrėžiančios rezidencijos simetrijos ašį. Tokio tipo parkų plėtrą skatino Vilniaus universiteto profesoriaus Podčasinskio teoriniai darbai, paremti prancūzų architekto Durand'o utilitarine doktrina.

Gauta 2018 02 20

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [Czartoryska Izabela], *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, przez I. C., Wrocław: Drukiem Wilhelma Bohumiła Korna, 1805.
- [Czartoryska Izabela], *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, przez I. C. Wrocław: Drukiem Wilhelma Bohumiła Korna, 1807.
- [Durand Jean-Nicolas-Louis], *Précis des leçons d'architecture données a l'Ecole Polytechnique*, par J. N. L. Durand, architecte et professeur d'architecture, d. 2, Paris, 1805.
- Hetzschold Herman, *Malowniczy ogrodnik, czyli nauka zakładania malowniczych ogrodów*, Wilno, 1855.
- Januškevičius Laimutis, „Trumpa parkų kūrimo meno vystymosi istorija“ [interaktyvus], [žiūrėta 2018-02-19], http://samogitia.mch.mii.lt/mpkelias/parku_kurimas.htm.
- Lietuvos architektūros istorija*, t. 2: *Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Majdecki Longin, *Historia ogrodów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
- Podczaszyński Karol, „Zastosowanie ogólnych zasad doskonałości w tworach przemysłu do obrazów i posągów, tudzież do urządzenia ogrodów rozkosznych, czyli ogrojców“, in: *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 22, ser. 2, Wilno, 1838.
- Podczaszyński Karol, *Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej*, t. 3, Wilno, 1856.
- Rektorius korespondencija, in: VUB RS, f. 2, b. KC 289, l. 113.
- Salwa Mateusz, *Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią*, Łódź: Wydawnictwo Przepis, 2016.
- [Strumiłło Józef], *Ogrody północne*, przez Józefa Strumiłłę, t. 2, Wilno: Nakładem autora, 1834.

22 Herman Hetzschold, *Malowniczy ogrodnik, czyli nauka zakładania malowniczych ogrodów*, Wilno, 1855, p. 5.

THE IDEAS OF THE AESTHETICS OF LITHUANIAN PARKS IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Vytautas Levandauskas

SUMMARY

KEYWORDS: landscape park, geometrical park, Karol Podczaszynski, Vilnius University, Jean-Nicolas-Louis Durand.

The aim of this article is to reveal how landscape parks took root in Lithuania and to discuss their relation to geometrical parks in theoretical works.

Until the early 19th century, there were no publications on parks in Lithuania and Poland. One of the first printed works about landscape parks was a book by Duchess Izabela Dorota Czartoryska (1746–1835), published in Polish in Wroclaw in 1805. In the book, landscape parks were praised, and geometrical (regular) parks were harshly criticized. The Lithuanian natural scientist and creator of parks Józef Strumiłło, the author of the work *Northern Gardens*, which went through seven editions, held a similar opinion.

In the first half of the 19th century, theoretical works on parks by the professor of Vilnius University Karol Podczaszynski were published. They drew strongly on the utilitarian doctrine (utilitarian is beautiful) of the professor of the Paris Polytechnic School Jean-Nicolas-Louis Durand and the reflections of the English writer John Aikin. Podczaszynski divides the compositional whole of the park into five parts: 1) flower beds, 2) tree alleys, 3) landscaped areas, 4) small-scale architecture and sculpture, and 5) bodies of water. He analyzes each of them separately, looking for an answer what shape better corresponds to their function, and establishes that flower beds must be built in a symmetrical parterre in front of the manor house, and tree alleys must be planted in even rows, so that distant views of the environs would open along the door and window axes. Natural groves and roads should flank the park at the edges. Podczaszynski gave a

theoretical grounding of a mixed composition of a park in landscape. In the first half of the 19th century, parks of this particular composition were dominant in Lithuanian manor estates. They retained some geometrical elements – regular parterres in front of the manor house and straight tree alleys, most often emphasizing the symmetry axis of the residence.